

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК821.111.09 (73)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.2022.135.3812>

ПОСТКОЛОНІАЛЬНА ТЕОРІЯ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА АМЕРИКАНІСТИКА: ЗОНИ КОНТАКТУ

Наталія Висоцька

*Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, Україна, 03150,
literatavysotska@gmail.com*

Статтю присвячено доцільності використання положень постколоніальної теорії під час дослідження історії та сучасного стану літератури США. Зазначено, що включення США до зони зацікавлення фахівців з постколоніальних студій відбулося на зламі ХХ–ХХІ століть і стало предметом як підтримки, так і критики з боку представників і цієї дисципліни, і американістики. У статті висвітлено чотири наукові зони, де, на нашу думку, відбуваються продуктивні зустрічі між літературознавством та постколоніальними дослідженнями: американська література як постколоніальна; розгляд етнічних літератур США в постколоніальному світлі; вивчення наслідків глобалізаційних/міграційних процесів у літературі США; зв'язки розробників постколоніальної теорії з Америкою. Зроблено висновок про те, що низка термінів, концептів і практик, запропонованих нею, можуть успішно застосовуватися під час аналізу та інтерпретації текстів, створених у США.

Ключові слова: постколоніальна теорія, американські студії, література США, етнічні літератури, глобалізація, “упослідженість”.

Вступ. Із часів своєї інституціоналізації наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. постколоніальна теорія за умовчанням охоплювала низку проблем, які виникли через колонізацію розвиненими країнами Європи (метрополіями) територій у “третьому світі”, та з їхньою деколонізацією в останній третині ХХ століття. В результаті досвіду колоніальної залежності держави втрачали політичну, економічну та культурну суверенність і автономність, а їхні мешканці – суб’єктність й агентність. Постколоніальні студії займалися питаннями впливу цих процесів як на колонізованих, так і на колонізаторів. У літературному вимірі йшлося, з одного боку, про прочитання текстів західної культури крізь призму практик колоніалізму та орієнталізму (хрестоматійний приклад – інтерпретація Е. Саїдом роману Дж. Остін “Менсфілд-парк”), про аналіз стратегій репрезентації в них расових та етнічних Інших, про пошуки осередків їхнього спротиву та про необхідність подолання колоніальної травми. З іншого, славнозвісне

риторичне запитання Гаятрі Чакраворті Співак, – “Чи може упосліджений говорити?” (“Can a subaltern speak?”) висунуло на авансцену дискурси та наративи, продуковані (пост)колоніальним досвідом народів Африки, Азії, Латинської Америки, Карибського басейну. Проте, як зазначив Роберт Янг, єдиної “постколоніальної теорії” не існує: “значна її частина говорить не так про статичні ідеї чи практики, як про стосунки між ідеями та практиками: гармонійні, конфліктні, генеративні стосунки між різними народами та їхніми культурами. Постколоніалізм має справу зі світом, що змінюється, світом, який вже змінився в результаті боротьби і який змінюватиметься й далі” [23, с. 7]. Отже, доцільно сприймати постколоніальну теорію радше “як більш-менш вільно сплетену мережу підходів, аніж як суцільне єдине поле” [16, с. 304].

Однією з помітних змін у цій мережі можна вважати те, що починаючи з середини 1990-х і особливо у 2000-ні роки її дослідники стали активно залучати США – країну, яка до цього не входила до кола їхніх інтересів, – у царину своєї зацікавленості. Як наголошує Дж. Стреттон, “попри той факт, що Сполучені Штати здобули незалежність ще 1782 року, вони все ще залишаються постколоніальною країною в аспекті переживання відчуття зміщення та постійного переймання проблемою ідентичності” [21, с. 22]. Своєю чергою, М. Дж. Шулер, відома низкою публікацій у цій галузі, дещо категорично обґрунтовує цей геокультурний поворот у такий спосіб: “Посилення ксенофобії й нав’язаного патріотизму, а також згуртування багатьох інтелектуалів навколо «західних» цінностей внаслідок трагічних подій 11 вересня з усією болючою ясністю демонструє необхідність розгляду культури США крізь лінзу постколоніальної теорії. Постійні поклики на відмінності між нашою цивілізованістю та їхнім варварством, заклики до «нового імперіалізму» й до відновлення колоніалізму на кшталт XIX ст., де Британію та Францію замінили б США, слугують прямим доказом того, що придатність постколоніальної теорії до вивчення культури США вже не має ставитися під сумнів” [17, с. 162].

На сьогодні легітимність включення США до спектру постколоніальної проблематики отримала широке, хоча далеко не одностайне визнання. Оскільки при цьому йдеться про полі- та міждисциплінарні підходи, є резонним спробувати оцінити їхній потенціал для історико- та теоретико-літературних розвідок американського матеріалу, беручи до уваги розмаїті грані проблеми “постколоніалізм і література США”, що й є метою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як слушно зазначає М. Дж. Шулер, “постколоніальні студії можуть допомогти у з’ясуванні того, як культурна історія США завжди являла собою суперечливий набір наративів із безкінечними переплетеннями імперських та колоніальних імпульсів, а також опором корінного населення” [17, с. 164]. Одним із сигналів розширення семантико-географічного поля дисципліни можна вважати, зокрема, недавнє рішення редколегії часопису *Journal of Commonwealth and Postcolonial Studies* перейменувати його на *Journal of Global Postcolonial Studies* (2020 р.), що має на увазі охоплення всіх регіонів земної кулі, з Америками включно, під парасолькою “глобальних постколоніальних студій”. Ще наочніше про зміну парадигми свідчить вихід друком репрезентативних монографій “Постколоніальна Америка” (2000) за редакцією Р. Кінга та “Постколоніальна теорія і США: раса, етнічність і література”

(2000) за редакцією А. Сингха і П. Шмідта, які узагальнили попередні напрацювання у цій галузі. Численні статті у періодиці містять аргументи як на користь поширення предметного поля постколоніальних студій на США (Е. Каплан, Е. Шохат, Б. Паррі, Дж. Стреттон та ін.), так і проти нього (А. Мартін, Е. МакКлінток, Р. Франкенберг, Л. Мені та ін.).

Дві названі монографії, кожна з яких об'єднує під своєю обкладинкою доробок кількох десятків дослідників, ґрунтуються на спільних теоретичних засновках: це, по-перше, міждисциплінарність і полікультурність стосовно об'єктів і суб'єктів дослідження; по-друге, чітко артикульований намір радикально переглянути як мінливі структури “культур американського імперіалізму”, так і засадні положення постколоніальної теорії; по-третє, наголос на принциповій відсутності консенсусу між авторами окремих розділів, на конфліктній та множинній природі їхніх висновків; і, по-четверте, практична спрямованість, що проступає під шаром академізму і має на меті сприяти подоланню виявлених у США негативних постколоніальних тенденцій. В обох простежені системні ознаки постколоніальності в Америці, обидві стали приводом для плідних дискусій.

Слова Ричарда Кінга про те, що в редакovanій ним книзі йдеться про “взаємне проникнення (європейського) імперіалізму, що переживає занепад, націленого на територіальну колонізацію та експлуатацію природних і людських ресурсів, та (американського) імперіалізму, що переживає підйом, і головною метою котрого є політичний контроль без колонізації, а також поширення власної культурної продукції” [11, с. 2], можна з повним правом віднести й до другої монографії.

Водночас ці збірки мають дещо різні фокуси: у “Постколоніальній Америці” він ширший і включає, з одного боку, аналіз формування США після розриву з метрополією як не менш імперіалістичної нації, ніж Велика Британія, а з іншого – “глобальних мереж нерівності, які замінили системи <...> новочасного імперського домінування (завоювання, експлуатація та окупація)” [Ibid., с. 6]. Отже, задекларована в назві “постколоніальна Америка” досліджується в монографії як “точки перетину між локальними, національними та транснаціональними утвореннями, як специфічні переосмислення історій, процесів та взаємин” [Ibid., с. 8].

Погляд дописувачів до “Постколоніальної теорії і США” звернений здебільшого всередину країни, про що свідчить як її підзаголовок (“раса, етнічність і література”), так і думка упорядників: “актуальність постколоніальних студій для етнічних розвідок у США найчіткіше виступає саме в аналізах діаспорної та асиміляціоністської моделей підчас дослідження етнічності” [20, с. 15]. Тобто саме американські етнічні студії здаються їм найпридатнішим полігоном для випробування дієвості постколоніальної теорії в незвичному контексті. Структура монографії відповідає цій позиції: її утворюють розвідки представників/дослідників головних расово-етнічних груп США (корінні американці, афро-американці, азіато-американці, латино/чикано), які розглядають ці питання на матеріалі культур/літератур відповідних груп. У програмній статті, що відкриває монографію, її упорядники та редактори Амрітжит Сингх та Петер Шмідт приділяють увагу чотирьом блокам питань: насамперед, вони висвітлюють розкол, що, на їхню думку, відбувся всередині простору американських етнічних студій на

“пост-етнічну школу” та “школу кордонів”; далі розшукують його коріння у минулому, повертаючись аж до періоду зламу XIX–XX століть; у третій частині аналізують стан постколоніальної теорії в діахронії та синхронії; і, нарешті, характеризують процеси, які вважають паралельними до взаємного проникнення американських студій та постколоніальної теорії (це і транснаціональні або діаспорні студії, і криза “білого кольору шкіри”, і розвиток фемінізму).

Хоча загалом спостереження науковців відображають реальну картину, на мою думку, не варто абсолютизувати відмінності між двома розгалуженнями етнічних студій у США, що підтверджує наведений самими авторами приклад знаного американіста Вернера Соллорса, погляди якого еволюціонували від анонсування постетнічності як телосу динаміки расово-національних стосунків у США до зваженого прийняття значущості етнокультурної специфіки різних секторів американського населення.

У відповідних підрозділах цієї статті звертатимемося до конкретних положень адептів та противників застосування постколоніальної теорії до США.

Водночас, варто згадати, що пошуки локусів зустрічі двох наукових галузей спричинили неоднозначну реакцію серед представників обидвох – і постколоніальної теорії, і американістики, – позаяк поставили вимогу істотного розширення їхніх дисциплінарних меж, а також включення до досліджуваного простору нових об’єктів. Основні дискусійні моменти стосуються, за спостереженням М. Дж. Шулер, “правомірності застосування терміна «постколоніальний» до Сполучених Штатів; пасування моделі внутрішньої колонізації для опису постколоніальної природи США та етнічних студій, і, вже в наш час, постановку під сумнів моделей центр-периферія у світлі глобалізації та транснаціонального капіталізму” [17, с. 164].

Методологія дослідження. Оскільки у розвідці йдеться про сектор взаємного накладання постколоніальної теорії та американських студій, логічним уявляється застосування в ній методологічних принципів та прийомів обох дисциплін. Зокрема, варто обрати за робоче визначення постколоніальної літературної теорії/критики її розуміння як “компаративної та ангажованої практики читання, яка породжує творчі стосунки та асоціації через взаємодію текстів” [22, с. 2]. Її класичні прийоми, визначені науковцями, – “гібридизація, провінціалізація, письмо як реакція (writing back), контрапунктне читання, метисаж” [Ibid.], активно плекаючи інтертекстуальність, суголосні сучасним процедурам роботи дослідників-американістів з мульти- і транскультурними текстами. Для досягнення мети дослідження потрібне також повернення до літературної історії США в аспекті колоніального минулого держави. Так само дотичні до його предмету діаспорні, глобалізаційні та транснаціональні студії сьогодення, постулати яких допомагають уявити складні взаємозв’язки між колишніми метрополіями та колоніями з урахуванням сучасної ролі США як третього компонента рівняння.

Результати дослідження. З урахуванням вищезгаданого проблему доцільності використання постколоніальної теорії до красного письменства США варто розглядати у таких аспектах.

1. *Американська література як постколоніальна.* Унікальний статус Сполучених Штатів як колонії поселенців (settler colony), що стала наддержавою, значною мірою

визначив самоідентичність американців. Як відомо, це єдина екс-колонія, яка спромоглася розвинути достатньо потужний промисловий та фінансовий капіталізм, щоб домінувати у світовому порядку. З огляду на літературоцентричність цієї розвідки, для нас важливе спостереження відомих австралійських теоретиків постколоніалізму Б. Ешкрофта, Г. Грифітса та Г. Тифін про США як країну, “де постколоніальне суспільство вперше створило “національну” літературу”, котра відтак надала моделі письма для подальших постколоніальних авторів [2, с. 16]. Водночас, як зазначає Лоренс Бьюел, продуктивним може виявитися і зворотній крок – ретроспективне перерахування літературної історії Америки у світлі постколоніальної теорії. Зокрема, науковець ставить собі за мету з’ясувати, як погляд на “розквіт національної літератури під час Американського Відродження крізь лінзу ближчих до нас за часом постколоніальних літератур” може змінити наше бачення її [3, р. 411].

З огляду на це згадаймо про антиколоніальну боротьбу національної словесності США за свою тематичну, інституціональну та естетичну автономію від потужної літературної традиції Великої Британії, з якою форми вербального художнього вираження по той бік Атлантики поєднані спільним корінням та спільною мовою. Ця боротьба спорадично спалахувала ще наприкінці XVIII століття, тривала протягом XIX – початку XX ст., отримала вирішальну перемогу в його середині, і з тих пір невпинно змінює стратегії через сучасні плюралістичні віяння. Її можна розглядати і як етапи “американізації” літературного канону США.

Не зупиняючись докладно на початковій стадії, коли студенти перших американських університетів отримували достатньо широкі знання у царині античних літератур, зауважимо, що наприкінці XVIII ст. до університетських програм стали поступово потрапляти есеїстика, художня проза, драматургія, тобто красне письменство, яке раніше в пуританській Америці вважалося шкідливим непотребом. Європейська (насамперед британська) література Нового часу почала долучати “сирий” у культурному відношенні континент до літературних традицій Старого світу. Ранній канон формується переважно з творів англійських класиків (на початку чільне місце в ньому посідають Шекспір, Чосер, Мільтон, Спенсер), і така ситуація – з поправкою на нові імена – триває протягом багатьох наступних десятиліть.

Отже, тривалий і болісний процес впровадження до навчальних курсів і національного менталітету творів американських авторів розтягся майже на півтора століття. Звичайно, трансценденталісти (Р. Емерсон, Г. Торо) та романтики (Н. Готорн, Г. Мелвілл, Е. По, Дж. Ф. Купер, В. Вітмен), виступаючи з позицій “американізму”, доклали титанічних зусиль для закладення підвалин національної культурної традиції. Проте протягом усього XIX та першої третини XX ст. у країні виразно лунала думка про те, що американської літератури як самостійної галузі словесності просто не існує. В одному з ранніх університетських підручників (1873) література США визначається як “частина англійської літератури, створена на американському ґрунті” [цит. за 12, с. 82]. Наприкінці XIX ст. (1896 р.) професор Колумбійського університету Брендер Метьюз називає її “вираженням думок, почуттів та дій великої англомовної раси”. Незалежно від місця проживання авторів – у Нью-Йорку чи Монреалі, Лондоні чи Калькутті, “все, що вони написали англійською мовою, належить англійській літературі” [цит.

за 14, с. 194]. Навіть у 1920-х рр. спеціалізація в галузі рідної літератури аж ніяк не вітається в США, відповідних кафедр та відділів в університетах практично немає. Це дало змогу науковцю кінця ХХ ст. дійти висновку, що “так само, як сто років тому студенти в Америці вивчали канон, в якому англійській літературі було відведено незначне місце, п’ятдесят років тому вони вивчали канон, де література їхньої власної країни відігравала мізерну роль” [12, с. 85]. Сьогодні як курйоз сприймається той факт, що майбутньому літописцю Американського Відродження Ф. О. Маттісену довелося знайомитися з літературою США в Європі. Поштовх для кардинальної націоналізації канону дасть Друга світова, а за нею і “холодна війна”, одним з наслідків якої стало неочікуване висування Америки на роль “берегині західної культури”.

Відтак історія літератури США з її постколоніальними обертонами дає обґрунтування для її розгляду саме у цій перспективі. Резонансним прикладом такого підходу стали розвідки Л. Бьюела про становлення американської літератури як постколоніального феномену (1992) та про вплив колоніального минулого на творчість її класиків (2000). Перефразовуючи, услід за Санкараном Кришною, Г. Блума з його “тривогою впливу”, Бьюел перечитує провідних авторів американського Відродження (В. Вітмена, Дж. Ф. Купера, Н. Готорна, Р. В. Емерсона) у ракурсі виявлення в їхніх текстах “постколоніальної тривоги”. Вчений пояснює її як “типові аспекти ранніх прагнень творців канону до самовизначення на протигагу попередній культурній гегемонії держави-правительки” [4, р. 199]. При цьому він проводить досить сміливі паралелі між ними та письменниками “третього світу” (присвоєння мови колонізаторів, створення крос-культурних колажів тощо). На критичні зауваження щодо недоречності розгляду канонічних постатей літератури США у постколоніальному, а не імперіалістичному фреймі, науковець відповідає, що саме подальше імперіалістичне домінування держави потребує зосередження уваги на культурній тривозі її класиків. Адже, маскуючись під доказ легітимності існування і навіть винятковості країни, вона демонструє нерозривний зв’язок між колоніальним та імперським мисленням. Хоча трансісторичність позиції Бьюела спричинила жваві дискусії (див., наприклад, реакцію німецької американістки Г. Макентан [13]), сама постановка проблеми видається цілком на часі.

2. *Розгляд етнічних літератур США у постколоніальному світі.* Як слушно зазначив П. Хьюльм, “США, будучи постколоніальною державою, тим не менше продовжувала колонізувати Північну Америку, завершуючи геноцид корінного населення, розпочатий іспанцями та британцями<...> Країна може бути постколоніальною, і водночас, колонізатором” [10, с. 122]. Цей історичний парадокс спонукає деяких дослідників застосовувати постколоніальну теорію до жертв “внутрішньої колонізації”, тобто відбувається взаємне накладання постколоніальної критики та етнічних студій у США. “Студії, які розпочалися близько 1978 року як аналіз колоніального дискурсу та інститутів влади й домінування, переоформлюються як дискурс про меншини”. – констатує Дж. Шарп. – “Одним із показників цього зсуву є зміна вектору постколоніальних досліджень від колишніх колоній до Сполучених Штатів. З огляду на їхню історію ввезення рабів та робітників, континентальну експансію та імперіалізм у світовому масштабі включення американської культури до постколоніального вивчення імперій мало, мабуть, відбулися вже давно” [18, с. 181].

Тут варто повернутися до класифікації етнічних студій у США, запропонованої Сингхом і Шмідтом. На їхню думку, прихильники пост-етнічної школи (Артур Шлезинджер мол., Девід Голінджер, Шелбі Стіл, Френсіс Фукуяма та ін.) стоять на прогресистських позиціях, продовжуючи лінію, розпочату ще Ф. Дж. Тернером наприкінці XIX ст., і далі розвинену Г. Мюрдалем та О. Гендліним у першій половині XX ст., згідно з якою американське суспільство рухається у напрямі подолання своїх внутрішніх стратифікацій, дедалі більшої інклюзивності та, зрештою, набуття всіма американцями пост-етнічної ідентичності.

Їхні опоненти (яких Сингх та Шмідт вважають доречним іменувати школою кордонів), наголошують радше на культурних відмінностях, які, з одного боку, унаочнюють точки дотику між представниками різних етнічних груп, а з іншого, полегшують плавний перехід від інтра- до транснаціональних конфігурацій. Засновниками цієї гілки етнічних студій можна вважати мислителів кінця XIX – початку XX століття Х. Марті, В. Е. Б. Дюбуа, Г. Каллена, Р. Борна, тоді як сучасний її стан представляють британець Ст. Голл і особливо теоретики “прикордонної” культури чикано (Х. Сальдивар, Г. Ансальдуа та ін.). В їхній парадигмі кордон розуміється як особливий культурний простір, де немає місця ані асиміляції, ані наявності незнайомого Іншого, бо це “царина вигнання, мобільності, стратегій виживання та виникнення альтернативних і множинних ідентичностей”, які не піддаються легкому поглинанню доміантною “американською ідентичністю” [20, с. 13]. Саме “школа кордонів”, на думку авторів, найяскравіше демонструє необхідність вивчення етнічних культур США в транснаціональному контексті, і тому найбільш сприятлива для “прищеплення” її постколоніальних теоретичних “пагінців”.

Водночас саме на теренах етнічних студій точаться найзапекліші дебати. З одного боку, деякі вчені (М. Дж. Шулер, Р. Маєр) не бачать жодного евристичного потенціалу в заміні наявної термінології постколоніальною у застосунку до літератур меншин у США. З іншого, серед представників етнічних груп, які входять до американської академічної спільноти, також спостерігається недовіра, а інколи і прямиї протест проти застосування “західних” теорій до культур відповідних меншин. Так, Елізабет Кук-Лін у статті під провокативною назвою “Хто вкрав дослідження культури індіанців?” звинувачує саме ці теорії в недостатньо активному, на її думку, становленні цієї галузі етнічних студій: “Дослідження культури корінних американців (Native American Studies) не розвинулися в академічну дисципліну через тривалий вплив постколоніальних теорій, спроб дискредитувати науковців корінного походження, політизації досліджень та ідеології нового історизму” [6, с. 9]. Попри вищезазначену схожість між багатьма методологічними принципами вивчення постколоніальних та етнічних літератур, певний скепсис щодо доречності їхньої гомогенізації видається мені виправданим саме тому, що вона, запропонувавши нові дефініції, навряд чи істотно вплине на сутність досліджуваних питань.

3. Найбільш продуктивним на сучасному етапі мені уявляється звернення до інструментарію постколоніальних студій для вивчення *наслідків глобалізаційних/міграційних процесів у літературі США*. В політико-економічній площині варто прислухатися до думки Дженні Шарп, що про постколоніальність в американському

контексті найбільш правомірно говорити там, “де внутрішні суспільні стосунки перетинаються з глобальним капіталізмом та міжнародним розподілом праці” [18, с. 194] – тобто там, де виникають неокolonіальні взаємини між Америкою та деколонізованими країнами. М. Дж. Шулер, зі свого боку, відзначає, що “у майбутньому, теорії глобалізації без сумніву, відіграватимуть значну роль у постколоніальних прочитаннях США, оскільки вони зосереджують увагу на сучасних потоках інформації та віртуальних спільнотах, кидаючи виклик моделям домінування, на яких ґрунтувалися теорії імперіалізму” [17, с. 174].

Зокрема, американська література сьогодні інтегрує (пост)колоніальний досвід авторів-іммігрантів з досвідом життя в сучасній Америці, яка все ще потерпає від расової напруги. Саме ця контамінація й породжує питому американську літературознавчу версію постколоніальної теорії.

Хотілося б проілюструвати цю тезу на прикладі трьох творів, які вийшли друком у США протягом останніх двох десятиліть і отримали значний критичний та суспільний резонанс: “У чому суть: автобіографія Валентино Ачака Денга” Дейва Егерса (2006), “Відкрите місто” Тейджу Коула (2011) та “Американа” Чимананди Нґозі Адічі (2013). В. А. Денг, покинувши ще в зовсім юному віці охопленій полум’ям громадянської війни Південний Судан і провівши понад десять років у таборах для переміщених осіб в різних африканських країнах, зміг дістатися до Америки за допомогою програми “Загублені хлопці Судану”. Т. Коул та Ч. Н. Адічі – благополучніші вихідці з Нігерії (Коул, відомий митець-фотограф, власне, народився у США, але провів перші 17 років життя саме в цій африканській країні, Адічі, успішна літераторка та феміністка, мешкає по черзі в обох країнах). У контексті нашої теми важливі як паралелі, так і відмінності між творами, які дозволяють уявити собі деякі моделі, умовно кажучи, “глобально-постколоніального” письма США.

Спільною рисою для всіх трьох письменників, що вплинула на змістові та смислові аспекти їхніх творів, є належність до покоління африканців, яке не застало колоніальний період як такий (це стосується, зрозуміло, й інших авторів середнього та молодшого віку). Їхня (пост)колоніальна травма має більш опосередкований характер і пов’язана радше з наслідками колоніального панування у відповідних країнах континенту. Найтяжчі з них – безперервні етнічно-племінні зіткнення, які часто-густо переростають у громадянські війни і як такі супроводжуються кровопролиттям, насильством та смертю. Цей травматичний досвід авторів та персонажів формує підтекст їхніх історій. Інші, менш трагічні, але так само негативні прикмети постколоніального ландшафту включають політичну та економічну нестабільність, бідність, корумпованість на всіх рівнях влади, далеко ще не завершену справу звільнення свідомості від осаду другорядності та меншовартості. Саме ці елементи в різних пропорціях конструюють “африканські” фрагменти названих текстів. Якщо у Денга/Егерса вони переважають, а топос Америки слугує лише для обрамлення основної оповіді про поневіряння протагоніста в Судані, Ефіопії та Кенії (маркером переходу між хронотопами слугує вживання теперішнього та минулого часів), то у двох інших письменників основний текстуальний простір відведений як раз американській дійсності. У всіх творах американська площина містить момент зустрічі протагоніста з проявами расизму в США та неминучого порівняння

умов життя чорношкірих американців та африканців. Зазвичай, попри те, що і ті, й ті змушені визначати себе стосовно світу білих, висновок, якого доходять письменники, перегукується з давнім спостереженням одного з корифеїв (пост)колоніальної теорії Франца Фанона: вже у середині ХХ ст., каже він, афро-американці усвідомили, що “посутні проблеми, які їм потрібно було вирішувати, не співпадали з тими, що стояли перед африканськими неграми” [9, с. 174]. Тепер африканці, своєю чергою, розуміють, що звернене до них афро-американцем слово “брат” може звучати глузливо і навіть загрозово (в творах Денга/Егерса і Коула протагоністи зазнають пограбування та тілесних пошкоджень від рук американців, що належать до тієї самої раси).

Оскільки Європа також у різних формах вторгається до наративів (Брюссель у Коула, Лондон в Адічі), то їхня художня географія певною мірою повторює сумнозвісний атлантичний “трикутник” доби колонізації та работоргівлі (“чорна Атлантика” Пола Гібсона) у глобалізованому світовому порядку сьогодення.

Цілком очікувано, проблема втрати/пошуків/набуття культурної ідентичності посідає одне з центральних місць у глобально-постколоніальній літературі і включає до свого семантичного обширу питання раси і національності, міграції та діаспор. Протагоністка роману Адічі, молода нігерійка Іфемелу, яка приїхала до США навчатися, розмірковує, що вона походить з країни, “де раса не була проблемою; я не думала про себе як про чорну і стала чорною, лише коли потрапила до Америки” [1, с. 290]. Проміжний стан героя/оповідача у “Відкритому місті” (його батько – нігерієць, мати – німкеня, він перебуває у США) метонімічно артикулюється через відчуття дискомфорту від власного імені: “Ім’я «Юліус» пов’язувало мене з іншим місцем і разом з моїм паспортом та кольором шкіри підсилювало відчуття іншості, окремішності в Нігерії. В мене було ім’я мовою йоруба – Олатубосун, котрим я ніколи не користувався. Це ім’я дещо дивувало мене кожного разу, коли я бачив його у паспорті або свідоцтві про народження; воно, здавалося мені, належало комусь іншому, але його надовго віддали мені на збереження. Те, що у щоденному житті я був Юліусом, підтримувало мене в думці, що я не зовсім нігерієць” [5, с. 77].

Щодо поетики цих дуже різних за художніми рішеннями творів, спільною для них є жанрова невизначеність або поліжанровість, хоча всі три позиціоновані у рекламних оголошеннях та критичних відгуках як романи. Насамперед, вони всі побудовані на автобіографічному матеріалі.

Це найочевидніше у книзі “У чому суть”, яка має підзаголовок “Автобіографія Валентино Ачака Денга”, але анонсується як роман авторства популярного американського белетриста Дейва Егерса. Егерс наголошує на точному відтворенні історії Денга, записаної ним під час кількарічних інтерв’ю з цим останнім, проте залишає за собою право на фікціональне “домислення” або внесення незначних змін (саме тому співавтори зупинилися на жанровому визначенні тексту як “роману”). Така (віртуальна) співпраця спричинила несприйняття з боку частини критиків, які висловили дещо саркастичне нерозуміння того, як якийсь письменник “може вважати, що він здатний написати історію іншої людини, реального, живого чоловіка, цілком спроможного власноруч описати свою історію – а потім назвати це автобіографією” [19]. Хоча сам Денг у передмові до книжки підтверджує, що “всі основні події викладені з

історичною точністю”, і що “світ, який він знав, не відрізняється від світу, описаного в книзі” [8, с. 3], це не завадило розгорітися дискусії з приводу легітимності присвоєння білим автором та істеблішментом “постколоніального голосу” (дуже чутливе питання в умовах домінування політкоректності). Крім того, суб’єктивні спогади учасника і жертви збройних конфліктів у Судані мають риси мемуарної літератури і так званих “свідчень”.

Твір Коула, своєю чергою, можна лише умовно назвати “романом”; сюжетно-подієвий елемент у ньому послаблений, автобіографічність прозоро проступає крізь маску вигаданого наратора, тоді як деякі фрагменти явно належать до жанрів есе та вставних монологів. Адже оповідь першоосібного наратора постійно переривається переданням прямого мовлення його численних співрозмовників, людей різної статі та віку, рас і національностей, соціального статусу, віросповідання та політичних переконань. Ця космополітична мозаїка, породжена міграційними процесами, також порушує проблему (не)автентичності “голосу”, особливо коли йдеться про “нешасних світу” (Ф. Фанон). Під іншим кутом зору, рафіновані роздуми молодого психолога Юліуса про мистецтво (чи то музику, бо твір починається і завершується докладним аналізом Дев’ятої (останньої) симфонії Г. Малера та реакції на неї наратора), чи то живопис (він відвідує низку музеїв у Нью-Йорку та Брюсселі і щедро ділиться враженнями від них) чи то літературу (цитати й відсилання буквально пронизують текст) – набувають характеристик культурологічних або мистецтвознавчих нарисів. І це не кажучи вже про важливість для твору урбаністичної складової, адже прогулянки двома “відкритими містами” – Нью-Йорком та Брюсселем – дають підстави для прочитання тексту як фікціоналізованого путівника.

“Американа” з її простежуваним сюжетом та оповіддю від третьої особи наратора-деміурга ближча за структурою до традиційної романної форми, але частину тексту утворюють пости з блогу протагоністки, що сприймається як данина комп’ютеризованій і диджиталізованій сучасності.

Для пояснення феномену поліжанровості можна, звичайно, звернутися до відзначеної ще М. Бахтіним неймовірної пластичності роману, особливо в наш час, коли його численні зразки, виконані в режимі пост-, пост-пост-, або метамодернізму, постають химерними комбінаціями гетерожанрових компонентів. Але крім цього, варто зважити і на відносну новизну цього провідного західного жанру останніх століть для традиційних культур “третього світу”, що робить експерименти з ним природними для їхніх представників. Не можна забувати й про досі популярні міркування Е. Саїда щодо зв’язку між жанром роману та імперіалістичною експансією. На думку науковця, без будівництва імперії не було б європейського роману, принаймні, у тій формі, в котрій ми його знаємо. Більше того, дослідження імпульсів, що призвели до його розвитку, обов’язково продемонструє “аж ніяк не випадкове зближення між конститутивними для роману моделями наративного авторитету, з одного боку, та складними ідеологічними конфігураціями, що лежать в підґрунті імперіалістичної тенденції, з іншого” [15, с. 82]. Отже, стосунки влади та авторитету оповідача, що їх встановлює роман зі своїми читачами ізоморфні для Саїда стосункам колонізатор-колонізований, що також може спричиняти опір постколоніального суб’єкта конвенціям жанру.

4. *Зв'язки творців постколоніальної теорії з Америкою.* Ще однією зоною дотику між постколоніальними студіями та літературою США постає те, що їхні найвідоміші теоретики – вихідці з різних постколоніальних країн та спільнот (індійці Г. Бгабга (нар. 1949) та Г. Ч. Співак (нар. 1942), палестинець Е. Саїд (1935–2003), уродженець Мартиніки Е. Гліссан (1928–2011), тощо) – протягом значних періодів свого життя працювали у США (у випадку Бгабги та Співак ця ситуація триває дотепер). Їхні найважливіші праці були опубліковані саме у США англійською мовою або (коли йдеться про Гліссана) швидко перекладені. Це зазвичай зрозуміло з огляду на набагато вищий ступінь інтелектуальної свободи та незрівнянно кращі умови для гуманітаріїв з лівої частини ідеологічного спектру в плані реалізації успішної академічної кар'єри.

Едвард Саїд, якого не без підстав називають засновником постколоніальних досліджень як академічної галузі, потрапив до США у п'ятнадцятирічному віці, вчився в англійських та американських навчальних закладах і побудував свою викладацьку кар'єру в Колумбійському університеті (1963–2000), часто читаючи курси і в інших вишах США як запрошений професор. Як відомо, своєю світовою славою Саїд зобов'язаний насамперед праці “Орієнталізм” (1978), що визначила його місце серед теоретиків постколоніалізму як широкого політико-інтелектуального та культурного руху. Цей термін – вдало знайдена дефініція цілого комплексу практик, пов'язаних з конструюванням образу Іншого з метою здійснення влади над ним, – з'явився вчасно, що засвідчив активний попит на нього з боку різних секторів не лише постколоніального, а й мультикультурного проєкту. Говорячи з перспективи постколоніального суб'єкта, Саїд зробив чималий внесок і до розроблення нових підходів в теоретико-літературній царині, впровадивши до неї такі поняття, як “світськість (wordliness) тексту”, “критик як аматор”, “контрапунктне читання”.

Впливовий франкомовний філософ, поет, прозаїк, культуролог родом з острова Мартиніка Едуар Гліссан вже в зрілому віці (наприкінці 1980-х – протягом 1990-х-початку 2000-х років) викладав в університетах Луїзіани та Нью-Йорку, постійно подорожуючи своїм власним “атлантичним трикутником” між США, Мартинікою та Парижем. Його концепції спочатку “антильства”, “не-історії”, “архіпелагового мислення”, пізніше “креолізації” і особливо “поетики взаємин” обов'язково включали Америку як один зі своїх компонентів. Зокрема, в баченні Гліссаном трьох видів американського простору – Мезо-Америци, Євро-Америци та Нео-Америци – підкреслюється роль Африки у процесі креолізації, що призвела до формування цієї останньої.

Розпочавши вищу освіту в Індії, Г. К. Бгабга та Г. Ч. Співак отримали наукові ступені та викладали у Великій Британії та США, посівши зрештою професорські посади в престижних американських університетах (Бгабга понад 20 років є професором Гарварду, Співак понад 30 років викладає в Колумбійському університеті). Попри непоодинокі критичні вислови на їхню адресу за зловживання термінологією деконструкції та постструктуралізму, які надто утруднюють сприйняття їхніх текстів, внесок цих учених до розроблення постколоніальної теорії й сьогодні високо цінується. Запропоновані ними в постколоніальному контексті нові розуміння концептів “гібридності”, “амбівалентності”, “мімікрії” (Г. Бгабга), “упослідженості” (subaltern studies) Г. Ч. Співак увійшли до базового тезаурусу постколоніальних студій.

Усі ці теоретики відчули на собі вплив сучасних західних філософських систем, положення яких вони застосовували до (пост)колоніальних реалій другої половини ХХ ст. Своєю чергою, впродовж кількох десятиліть плоди їхньої наукової праці ставали ферментом академічного/суспільного життя США. Відтак не можна недооцінювати їхньої ролі у розвитку американської теоретико-критичної думки, літератури і більше того – у створенні відповідного інтелектуального клімату у середовищі високоосвіченої (“високошолої”) еліти країни.

Висновки. Отже, хоча в деяких випадках використання методології постколоніальної теорії для досліджень у царині літератури США виглядає як невиправдана данина академічній моді, низка термінів, концептів і практик, запропонованих її “класиками” та сучасними дослідниками, можуть успішно застосовуватися (і вже застосовуються) під час аналізу та інтерпретації текстів, створених у США. Вони працюють як для ранньої національної літератури, яка шляхом спроб та помилок виходила з тіні своєї потужної прародительки, так і для транскультурних творів ХХ–ХХІ століття, де у різних формах залишилися сліди взаємин “колонізатор – колонізований”. Отже, доробок визначних теоретиків постколоніалізму продовжує справляти вплив і на внутрішню літературознавчу “кухню”. Постколоніальні підходи, зокрема, є ефективними у ході вивчення репрезентацій американськими письменниками “глобальної політичної спільноти” (Дж. Батлер). Це особливо помітно в наш час, коли, за спостереженням С. Дюринга, набирають силу нові, більш розгалужені та менш помітні форми глобальної експлуатації, в результаті чого упослідженість (*subalterneity*) постколоніального Іншого розчинюється в прекарності теперішньої ситуації для більшості людства [7, с. 37].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Adichie Ch. N. *Americanah*. New York : Anchor Books, 2014. 588 p.
2. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London : Routledge, 1989. 206 p.
3. Buell L. American Literary Emergence as a Post-Colonial Phenomenon. *American Literary History*. 1992. 14. 3. P. 411–442.
4. Buell L. Postcolonial Anxiety in Classic U.S. Literature. *Postcolonial Theory and the United States: Race, Ethnicity, and Literature* /ed. A. Singh, P. Schmidt. Jackson : University Press of Mississippi, 2000. P. 196–219.
5. Cole T. *Open City*. New York : Random House, 2001. 253 p.
6. Cook-Lynn E. Who Stole Native American Studies? *Wicazo Sa Review*. 1997. 12. 1. P. 9–28.
7. During S. Choosing Precarity. *South Asia: Journal of South Asian Studies*. 2015. 38. 1. P. 19–38.
8. Eggers D. *What Is the What: The Autobiography of Valentino Achak Deng*. Chicago : McSweeney's, 2006. 475 p.
9. Fanon F. *The Wretched of the Earth* (transl. C. Farrington). Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1967. 255 p.
10. Hulme P. Including America. *ARIEL*. 1995. 26. 1. P. 117–23.
11. King R. Introduction: Dislocating Postcoloniality, Relocating American Empire. *Postcolonial America* (ed. R. King). Urbana & Chicago : University of Illinois Press, 2000. P. 1–19.

12. Levine L. *The Opening of the American Mind: Canons, Culture, and History*. Boston : Beacon Press, 1996. 240 p.
13. Mackentun G. American Troubled Postcoloniality: Some Reflections from Abroad. *Discourse*. 2000. 22. 3. P. 34–45.
14. Messmer M. Reading National American Historiography Internationally. *Comparative Literature*. 2000. 52. 3. P. 193–213.
15. Said E. *Culture and Imperialism*. London : Chatto & Windus, 1993. 407 p.
16. Sarkowsky K., Schulze-Engler F. Postcolonial Studies. *English and American Studies* / ed. by M. Middeke, T. Müller, C. Wald, H. Zapf. Stuttgart : J. B. Metzler, 2012. P. 301–313.
17. Schueller M. J. Postcolonial American Studies. *American Literary History*. 2004. 16. 1. P. 162–175.
18. Sharp J. Is the United States Postcolonial?: Transnationalism, Immigration, and Race. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 1995. 4. 2. P. 181–199.
19. Siegel L. The Niceness Racket. *The New Republic*, April 19, 2007. URL: <https://newrepublic.com/article/62544/the-niceness-racket>
20. Singh A., Schmidt P. On the Borders between US Studies and Postcolonial Theory. *Postcolonial Theory and the United States: Race, Ethnicity, and Literature* / ed. A. Singh, P. Schmidt. Jackson : University Press of Mississippi, 2000. P. 3–70.
21. Stratton J. The Beast of the Apocalypse: The Postcolonial Experience of the United States. *Postcolonial America* (ed. R. King). Urbana & Chicago : University of Illinois Press, 2000. P. 21–64.
22. Whitlock G. *Postcolonial Life Narratives: Testimonial Transactions*. Oxford : Oxford UP, 2015. 252 p.
23. Young R. *Postcolonial Studies. A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford Univ. Press, 2003. 200 p.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2022

Прийнята до друку 10.10.2022

**POSTCOLONIAL THEORY AND AMERICAN LITERARY
STUDIES: CONTACT ZONES****Natalia Vysotska**

*Kyiv National Linguistic University,
73, Velyka Vasylkivska Str., Kyiv, Ukraine, 03150,
literatavysotska@gmail.com*

The paper discusses the expedience and effectiveness of applying tenets of Postcolonial Theory for researching history and the current state of American literature. It argues that the United States was added to the domain of Postcolonial Studies as its legitimate object at the turn of the 21st century causing considerable controversy among representatives of both disciplines – Postcolonial, as well as American Studies, since this step required revision and extension of both fields. A brief overview is provided of some recent publications on the subject, including, in particular, the two 2000 monographs (*Postcolonial America* and *Postcolonial Theory and the United States: Race, Ethnicity, and Literature*), edited, respectively, by Richard King, and Amritjit Singh and Peter Schmidt. The paper explores four zones of inquiry which seem to boast the greatest potential for the most productive encounters between American literary studies and postcolonialism. These include, but are not limited to 1) approaching American literature from postcolonial perspective in terms of its efforts to assert its national identity; 2) studying American ethnic literatures in postcolonial light proceeding from the notion of “inner colonization”; 3) exploring the consequences of globalizing/migratory processes for US literature as generating hybridity and metissage; 4) and, finally, factoring in professional connections many renowned theorists of postcolonialism (such as Homi Bhabha, G. Ch. Spivak, Edward Said, and Edouard Glissant) have established with America. Propositions put forward in the paper are illustrated by referring to three American novels authored by recent migrants to the USA from the African postcolonial states: Teju Cole (*Open City*, 2001), David Eggers (*What Is the What: The Autobiography of Valentino Achak Deng*, 2006), and Chimamanda Ngozi Adichie (*Americanah*, 2014). It is concluded that a set of tools (terms, concepts and reading practices) first devised for Postcolonial Studies may be (and already are) effectively used to analyze and interpret texts produced in the USA. Its relevance is enhanced by contemporary neoliberal global developments resulting in the emergence of broader and less visible forms of exploitation, which, in their turn, presuppose, in Simon Durning’s words, the turn from subalterneity to precarity.

Key words: Postcolonial Theory, American Studies, American literature, ethnic literatures, globalization, subalterneity.